

PROBLEMI BIZANTINSKE ŠOLSKE UREDITVE

ATHANASIOS MARKOPOULOS

Ureditev bizantinskega šolstva¹ je vabljivo raziskovalno področje s številnimi za posamezna obdobja značilnimi niansami. Navsezadnje je bizantinsko cesarstvo obstajalo celo tisočletje in če se upošteva široka paleta vplivov, ki jih je vsrkavalo skozi enajst stoletij, je jasno, da ni moglo ohranjati vseskozi enotne podobe. Seveda pa vso dolgo zgodovino Bizanca prečka nekaj trdnih osi. Ena teh osi je šolski sistem, ki je obdržal in nadgradil navezavo na svojo – v bistvu helenistično – preteklost in tako razmeroma zgodaj izoblikoval človeka, imenovanega *homo Byzantinus* in zvestega tako klasični izobrazbi kot krščanski veri. Lahko smo bolj ali manj prepričani, da sta bila učenec, ki je obiskoval rimsko šolo v 3. st. po Kr., in njegov bizantinski kolega iz 14. st. deležna približno enakega šolskega pouka; pouka, ki je ostal tako rekoč nespremenjen vse do konca bizantinske dobe.

I.

To je bilo nekaj uvodnih misli v analizo bizantinske šolske ureditve. Bizantinsko cesarstvo ni nikoli poznalo obveznega šolanja, a šolska vrata so bila odprta vsakomur, ki si je želel izobrazbe in je imel na razpolago zadostna sredstva. In čeprav je država dobro vedela, da morajo biti njeni funkcionarji deležni vsaj osnovnega izobrazovanja, ni bilo šolanje samo po sebi nikoli predpogoj za nastop cesarske službe. Po drugi strani je bila izobrazba visoko cenjena lastnost vsakogar, ki jo je bil deležen in se je hotel povzpeti po družbeni lestvici. Še posebej spoštovana je bila pri nosilcih najvišjih funkcij. To nam pojasni, zakaj je Konstantin VII Porfirogenet (945–959) v svojem tako vestno spisanem življenjepisu moral *pro domo sua* poudarjati, da se je ded Bazilij I (867–886) odlikoval tudi po literarnih dosežkih. Samo na ta način je bila lahko njegova podoba pri poznejših rodovih brezmadežna. Obratno si je Mihael Pselos kasneje prizadeval očrniti spomin na Bazilija II (976–1025) tako, da je z zanj značilno ironijo – in v resnici skrajno zaničljivo – pripomnil, kako daleč je bil Bazilij

---

¹ Besedilo predavanja, ki ga je avtor imel 16. novembra 2007 na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

II od tega, da bi se lahko prišteval med šolane in da je bil tako rekoč sovražen do učenjakov svojega časa.

Veliko je bilo že napisanega o odnosu kristjanov četrtega stoletja do intelektualne dediščine grško-rimskega sveta. Krščanstvo, vera, ki temelji na božjem razodetju, samo po sebi ne bi moglo razviti ideje, da je za sprejetje vere pomembna izobrazba. Po drugi strani pa je že zelo zgodaj prišlo do spoznanja, da je dialog z intelektualno tradicijo grško-rimskega sveta lahko za krščanstvo samo koristen. In res, ta dialog je odigral odločilno vlogo v tedanjih intelektualnih razpravah in dilemah.

Eden velikih podpornikov izobraževanja v zgodnji bizantinski dobi je bil cesar Julijan (361–363). Tudi sam zelo izobražen je bil mnenja, da je grško-rimska kultura božjega izvora. Izobrazba in vera sta bili neločljivo povezani, odločilni porok pomembnosti izobrazbe je bil sam njen božanski izvor. Na podlagi tega prepričanja je Julijan leta 362 izdal odlok, s katerim je bilo krščanskim učiteljem prepovedano izvajati poklic, češ da ne spoštujejo del, ki jih uporabljajo kot učbenike. Bazilij Veliki je bil tisti, ki je slednjič zagotovil, da so se stvari odvijale z manjšo naglico. V delu *Kako naj se mladi okoristijo s poganskimi spisi* (Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων) je kristjanom priporočil študij klasičnih piscev, a s pridržkom, da naj učenci pri poganskih avtorjih prebirajo samo vsebine, skladne z moralno nove religije. Gregor Nazianski je šel v svoji kritiki Julijana dlje in poudaril, da so dela poganske preteklosti dediščina, ki koristi ne le poganom, ampak tudi kristjanom. Kot se je izkazalo v kasnejših stoletjih, je bilo stališče Gregorja Nazianskega odločilno. Tlakovalo je pot kompromisu med krščanstvom ter starimi literarnimi in intelektualnimi kodi religiozne in posvetne sfere. Čeprav so se občasno pojavljale težnje, da bi se krščansko in pogansko tradicijo obdržalo daleč vsaksebi, niso te nikoli prevladale. Leta 529 je Justinijan (527–565) ukazal, naj bo poganom, Judom in heretikom prepovedano poučevati. Od tedaj pa vse do leta 1453 je okvir, znotraj katerega se je odvijalo izobraževanje, ostajal tako rekoč nespremenjen.

II.

Šolanje ni bilo v Bizancu nikoli obvezno. Načeloma je lahko vsak otrok, katerega starši so bili svobodni državljani, hodil v šolo. A ker so bile le-te zasebne, so morali starši imeti zadostna finančna sredstva, da so šolanje plačali. Šolnina se je ponavadi imenovala μισθός ali σιτηρέσιον. Višina šolnin ni znana, a posredno lahko sklepamo, da so bile razmeroma visoke, čeprav je bil znesek odvisen tudi od učiteljeve izobrazbe in ugleda. Znanih je več primerov, ko so učitelji od staršev šolajočih se otrok morali šolnino izterjati. Občasno so se po pomoč zatekli na sodišče. Vemo, da je v desetem stoletju obstajala funkcija, imenovana 'šolski predstojnik' (προκαθήμενος τῶν παιδευτηρίων), ki je nad šolami izvajal nadzor. V učiteljske spore so lahko pose-

gali eparh, patriarh in celo sam cesar. Med učitelji je še posebej pogosto prihajalo do sporov, kadar starši po prestopu otroka v novo šolo niso poravnali celotnega zneska šolnine v prejšnji šoli. V devetem stoletju so zato sklenili dogovor, da k pouku ne bodo sprejemali učencev, ki bi prejšnjemu učitelju dolgovali šolnino. Cesarska blagajna je občasno nudila podporo nekaterim učiteljem, a ta podpora je bila redkokdaj redna ali zadostna. Enako politiko je vodil patriarhat: a tudi ti prihodki so bili vse prej kot redni, zanimivo pa je, da so bili pogosto izplačani v naturalijah, na primer v obliki moke. Nekaj šol je bilo ustanovljenih na pobudo dvora, na primer Sirotišnica sv. Pavla. Osnovno izobraževanje so mlajšim kolegom, ki so bili tudi sami praviloma namenjeni vstopiti v samostan ali postati člani duhovščine, včasih nudili menihi. Vendar to ni bila širše razširjena praksa.

Lemerlova maksima, da »je v času celotnega cesarstva šlo skozi šole *magistrov*² dvesto do tristo otrok,«³ je ustvarila vtis, ki mu je bila najprej pripisana aksiomska vrednost, še danes pa pogosto velja za neizpodbitno resnico. V podporo oceni, o kateri Lemerle sam pravi, da je »povedana v grobem,«⁴ je sicer možno navesti nekaj mest v korespondenci Anonimnega učitelja iz 10. st., a izključno ta mesta. Nanašajo se na učence njegove in drugih tedanjih šol v Konstantinoplu.

Sam sem mnenja, da je vsako razpravljanje o šolah in številu učencev in učiteljev, o dostopnosti knjig in podobnem brezpredmetno, če ne temelji na raziskavah pismenosti populacije, o kateri je govora. In čeprav so dosedanje raziskave pismenosti v Bizancu zanimive, ostajajo njihove ugotovite posredne (medtem ko so po svojem pristopu pretežno tradicionalne), tako da bo trdnejše zaključke lahko prinesla šele prihodnost. Navkljub povedanemu pa velja vztrajati pri oceni, da so bili v bizantinskem cesarstvu sicer le redki deležni visoke izobrazbe, bistveno številnejši pa so prejeli osnovno šolanje, ki jim je omogočalo dojeti vsebino pisnega besedila ali uradnemu dokumentu dodati svoj podpis. Zatorej lahko zaključimo, da je izobrazba v Bizancu variirala v skladu z družbenimi dejavniki ter časovnimi in prostorskimi specifikami (spol, zgodovinsko obdobje, mesto/podeželje itd.). Raziskave izobraževanja v bizantinski družbi, v kateri je bila komunikacija skoraj izključno ustna, tako ostajajo *desideratum* akademskih krogov. Pravilneje pa bi bilo reči, da si je akademska skupnost do sedaj prizadevala za globlji vpogled zlasti v izobraževanje tistega posebnega in izjemnega segmenta bizantinske družbe, ki je preko dostopa do šol, besedil, rokopisov in drugih implikacij izobraževanja v srednjeveškem kontekstu odigral glavno vlogo v bizantinskem kulturnem in družbenem življenju.

² Gr. μαῖστορες, učitelji na drugi stopnji šolanja, prim. spodaj, str. 86; op. prev.

³ Lemerle, *Le premier humanisme*, 257. Prevod J. K.

⁴ Ibid. Prevod J. K.

III.

V Bizancu ni bilo strogo določenega šolskega koledarja, šolsko leto ni imelo vnaprej določenega dneva začetka in konca pouka. Otroci so šli v šolo takrat, ko so si starši to lahko privoščili. Da bi ugotovili, ali je napočil pravi čas za šolanje otrok, so se ti po nasvet pogosto zatekli k astrologu.

Osnovno izobraževanje, ki je bilo splošno znano pod imenom *προπαιδεία*, se je začelo okrog šestega do osmega leta in trajalo tri ali štiri leta. 'Osnovnošolski' učitelj je bil znan kot *γραμματιστής, παιδοδιδάσκαλος, παιδοτριβής* ali *παιδαγωγός*. Učitelj, ki se je imenoval *γραμματικός* ali *μαΐστωρ*, je bil odgovoren za drugo, 'srednjo' stopnjo izobraževanja, imenovano tudi *ἐγκύκλιος παιδεία*. To je bilo za otroka najpomembnejše obdobje šolanja. Začenjalo se je okrog dvanajstega leta in je praviloma trajalo najmanj štiri leta.

Fascinantna didaktična metoda, ki je pognala korenine v Bizancu, v svoji korespondenci pa jo omenja Anonimni učitelj, je tako imenovano vrstniško poučevanje. Skupini učencev so bile v okviru šolskega pouka dodeljene določene pedagoške naloge, najbrž zato, ker je samo na ta način šola lahko učinkovito delovala; učenci so do neke mere vplivali tudi na odločitve znotraj šolske ustanove. To pomembno pričevanje dopolnjuje *Prvi življenjepis sv. Atanazija z Atosa*, kjer se omenjajo hierarhična lestvica učiteljev, pa tudi učenci, ki so glasovali o napredovanju učiteljev. Atanazij sam je zelo kmalu po vstopu v šolo še kot učenec napredoval po učiteljski hierarhiji, iz česar bi bilo možno sklepati, da je nekaj časa zasedal podobno mesto, kot ga imela je v šoli Anonimnega učitelja skupina učencev; seveda pa ni ničesar možno trditi z gotovostjo. Če to že velja za 10. st., pa je treba dodati, da, vsaj kolikor je znano meni, viri ne omenjajo kake podobne institucionalne ureditve v poznejši bizantinski dobi, kljub temu da je breme šolskega pouka tudi tedaj ležalo na enem samem učitelju.

Razmeroma malo je znanega o prostorih, kjer se je odvijal šolski pouk. Ker so bili mnogi učitelji (*γραμματισταί*) člani duhovščine, je pouk verjetno pogosto potekal v cerkvah in na samostanskih dvoriščih. Srednje šole so se praviloma nahajale v zgradbah v središčih večjih mest. Učenci so v šoli prebili cel dan, tisti pa, katerih družine niso živele v bližini, so v šolskih prostorih lahko tudi prenočevali. Obiskovanje pouka je bilo obvezno. Anonimni učitelj se v 10. st. spominja obiska jeznega očeta, ki je na tržnici videl svojega sina, kako je s prijatelji barantal za ptice pevke(!) v času, ko bi moral biti v šoli.

Branje, pisanje in aritmetika so bili stalnica pouka na osnovni stopnji, kjer je poučeval *γραμματιστής*. Učenci so začeli z učenjem posameznih črk, ki so jim sledili zlogi, enozložnice, zaporedja soglasnikov in samoglasnikov v abecednem in obratnem redu, besede in, končno, integralna besedila. Pri pisanju so uporabljali pisalo imenovano *stylus* (*στυλος*), s katerim so šolske naloge pisali na črepinje (*ὄστρακα*) ali na lesene tablice, znane kot *σχεδάρια*. Najboljše tablice so bile pokrite z voskom,

lahko pa so bile prekrite tudi samo s tanko plastjo blata ali peska, v katero so učenci vrezovali šolske naloge z nohti. Glavni učbenik na osnovni stopnji pouka je bila *Knjiga psalmov*, čeprav so se uporabljala tudi druga besedila. Ker so bile knjige zelo draga dobrina, so se učenci šolsko snov učili tako, da so besedilo naglas brali in ponavljali. Naučiti se ga je bilo treba na pamet. Pri pouku aritmetike so se učili šteti s pomočjo prstov na rokah ali kamenčkov, s katerimi so opravljali osnovne računske operacije. Uporabljali so tudi abak (ἄβαξ), to je tablo z luknjami, ki so predstavljale posamezna števila. Ker je bil vse do konca bizantinske dobe v splošni rabi grški sistem števnikov, je učitelj (γραμματιστής) od učencev zahteval, da na abaku pokažejo posameznim številom ustrezne luknje.

IV.

Na drugi stopnji je šolski *curriculum* sestavljal trivij (τριῦς), ki so ga tvorile gramatika, retorika in filozofija, ter kvadrivij (τετρακτύς), sestavljen iz aritmetike, glasbe, geometrije in astronomije. Temeljno besedilo, preko katerega so učenci spoznavali književnost, je bila Homerjeva *Iliada* (in v manjši meri *Odiseja*), poleg tega so brali še devet starogrških tragedij, po tri tragedije vsakega klasičnega pisca: Ajshilove *Peržane*, *Vklenjenega Prometeja* in *Sedmerico proti Tebam*, Sofoklovega *Ajanta*, *Elektro* in *Kralja Ojdipa* in, končno, Evripidovo *Hekabo*, *Oresta* in *Feničanke*. V šolski program so bile vključene tudi tri Aristofanove komedije, in sicer *Ploutos*, *Oblaki* in *Žabe*, skupaj s Heziodom, Pindarjem in Teokritom, Lukianovimi dialogi, Demostenovimi in Ajshinovimi govori, Platonovimi dialogi, Ksenofontom, Filostratom, Ajlijanom, Davidovimi psalmi, poezijo Gregorja Nazianskega idr. Glavna slovnica, ki so jo učitelji in učenci uporabljali skozi vso bizantinsko dobo, je bila *Slovnica* (Τέχνη γραμματική) Dionizija Tračana, čeprav so bila zelo priljubljena tudi *Pravila* (Κανόνες) Teodozija iz Aleksandrije in slovnica Georgija Hojroboska.

Od konca devetega stoletja dalje se je razvijala nova didaktična metoda, imenovana σχεδογραφία (sestavljena besede σχῆδος, ki pomeni skica ali risba); učenci so se učili razzlogovanja in slovničnih pravil s pomočjo besednih iger in ugank. Shedografija je prekinila tradicijo starih didaktičnih metod in v tedanji intelektualni skupnosti (del nje je bil tudi cesar Konstantin IX Monomah [1047–1055], ki je za shede uporabljal rdeče pisalo) dobila tako rekoč ekstremne razsežnosti. Šlo je za prelomno novost bizantinske šole. Odločilno vlogo pri tem so odigrali izpiti iz shedografije, ki so potekali zgodaj poleti in tako rekoč brž, ko so se pojavili, dobili tudi uradni značaj. Shedografija je bila deležna nekaj ostrih kritik s strani nasprotnikov (ena izmed njih je bila Ana Komnena), imela pa je tudi zveste pristaše, kakršen je bil Mihael Pselos. Poznavanje tega fenomena je bistveno izboljšalo naše razumevanje razvojnih procesov v bizantinski šolski ureditvi enajstega in dvanajstega stoletja,

t.j. časa, ko je razcvet literarne ustvarjalnosti in senzibilnosti ogrožal sofisticiran 'snobizem'. Kritika shedografije in še posebej 'tržnega' pristopa, ki je bil v izrazitem nasprotju s tradicijo in za marsikaterega shedografa tipičen, je bila morda posredno usmerjena proti splošnim tokovom tedanjega časa.

Retorika je v Bizancu veljala za najpomembnejši predmet na drugi stopnji izobraževanja. Osnovno didaktično orodje, ki ga je uporabljal profesor (γραμματικός), so bile vaje, znane kot govorniške predvaje (προγυμνάσματα); učenci so morali sestavljati krajša besedila na teme iz grške mitologije, sestavke o izvorih stalnih rekov, hvalnice zgodovinskih ali mitoloških oseb ali pa so primerjali osebe in dogodke nasprotujočih si karakteristik (tematika je bila tudi v tem primeru ponavadi mitološka). Ena najbolj priljubljenih oblik predvaj je bila slikanje značaja (ήθοποιία), šlo je za posnemanje značaja obravnavane osebe, in opis (έκφρασις), pri katerem so učenci opisovali umetniška dela, zgradbe ipd. Glavni učbenik, ki se je uporabljal, je bil Hermogenov, čeprav je podobna dela napisalo več bizantinskih avtorjev. Najpomembnejši med njimi je bil Aftonij.

Matematiko so poučevali kot samostojen predmet ali v povezavi z astronomijo. V Bizancu najbolj priljubljeni učbenik je napisal Nikomah iz Gerase (1.–2. st. po Kr.). Veliko so se uporabljali tudi matematični epigrami Metrodora iz šestega stoletja. Osnovni priročnik za pouk geometrije je bil Evklidov, čeprav so bili v rabi tudi številni komentarji njegovega dela, ki so nastajali od antike dalje. Meja med astronomijo in astrologijo in bila nikoli povsem jasna, v Bizancu pa je vse do padca Konstantinopla za tovrstna vprašanja vladalo veliko zanimanje. Druga zelo razširjena dela so bili Ptolemajev *Matematični sistem* (Σύνταξις μαθηματική), pa tudi Aratovi *Nebesni pojavi* (Φαινόμενα) in manjša skupina Avtolikovih, Evklidovih in Teodozijevih del. V Bizancu je nastalo veliko pomembnih del, ki so obravnavala kvadrivij, mednje sodi *Štiriknjžje* (Τετράβιβλος) Georgija Pahimera.

Nič ni znanega o tem, ali so učni program izvajali v celoti. Viri nam nudijo le malo opore; omembe so pomanjkljive. Značilna je korespondenca Anonimnega učitelja, ki posredno omenja Hojroboska in bore malo pove o šolskem kurikulumu, medtem ko zelo podrobno in kar se da pikro razpravlja o nesporazumih in rivalstvih s kolegi iz Konstantinopla ter na ta način slika tragično podobo svojega finančnega stanja. Nič drugačni niso viri v enajstem in dvanajstem stoletju; skoraj nič ne izvemo o šolah, ki jih je obiskoval Joannes Mauropus, ali širše o njihovem učnem programu. Isto velja za Mihaela Psela, ki v svojem enkomiju materi zgolj našteva posamezne stopnje na svoji šolski poti.

A kljub temu so nekatera besedila za raziskovalce bizantinske šolske ureditve pravi zaklad. Mednje sodita nagrobni govor, ki ga je Nikolaos Mesarites napisal v spomin svojemu bratu Joannesu, in opis šole Svetih apostolov, delo istega avtorja; oba spisa sta zgledna primera retorične spretnosti in se odlikujeta po izjemni estetski dovršenosti in pozornosti, ki je namenjena slogu. Dejstvo, da Mesaritov brat nagrob-

nega govora ne bi mogel sestaviti, če ne bi bil deležen šolanja na najvišji stopnji, očitno do določene mere izpodbija verodostojnost podatkov, ki jih razberemo. Kljub temu pa lahko skiciramo, čeprav le v grobih potezah, stopnje v bizantinskem izobraževanju dvanajstega stoletja. Opis idiličnega vzdušja, ki ga Mesarites pripisuje šoli Svetih apostolov, je izrazito pretiran. To je posledica novoplatonskih in krščanskih vplivov, ki jih je možno zasledovati skozi celoten spis. Vendar pa avtor ne omenja predmetov, ki so se poučevali v okviru trivija oziroma kvadrivija, čeprav se v svoji pripovedi na vso moč trudi razlikovati med obema šolskima stopnjama in na ta način posredno poudarja, da sta bili namenjeni slušateljem na zelo različnih nivojih znanja.

Nenazadnje nam tudi znamenita avtobiografija učenega patriarha Georgija s Cipra ponuja (izrazito subjektiven) pogled na šolo trinajstega stoletja in na učno snov, ki so jo obravnavali najprej v Niceji in kasneje, ko je prestol ponovno zasedel Mihael VII Paleolog (1261), v Konstantinoplu. Delo daje več kot jasno vedeti, da je Georgijeva vedoželjnost segala daleč preko pouka filozofije in retorike, ki ga je ponujala šola Georgija Akropolita. Georgij, človek širokih zanimanj, je bil tudi sam učitelj in pisec del, ki so obravnavala njegov poklic ali bila namenjena rabi znotraj njega. K uspešnosti izobraževalne dejavnosti v poznem Bizancu je med drugim prispeval z zbiranjem in prepisovanjem rokopisov; vsaj nekateri izmed njih so se uporabljali tudi v pedagoške namene.

Na drugi stopnji izobraževanja so učenci v zgodnjem Bizancu pisali na papirus, kasneje pa na pergament. Potem ko se je v desetem stoletju prvič pojavil papir, je postopoma postal najcenejši napisni material. Nanj se je največkrat pisalo s trstiko (κάλαμος), ki so jo izrezali v ostro konico in jo pomakali v črnilo. Učenci so ponavadi nosili s sabo nožiček, s katerim so trstiko izostrili in na njeni konici naredili zarezico za črnilo, t.i. črnilnik (κανίκληιον); poleg tega pa še gobico, da so z njo brisali ravnilo (κανών), s katerim so na napisni material risali črte.

Pogosto so se med učenci in učitelji razvile močne osebne vezi. Učenec je lahko svojemu najljubšemu učitelju prinašal drobne pozornosti v obliki hrane (ribe, med, vino itd.), potrebščin za vsakodnevno rabo, usnjenega napisnega materiala, na katerega se je dalo prepisati kako knjigo, itd. Učitelji pa so učencem pomagali na njihovi poklicni poti, ko so šolo zapustili. Anonimni učitelj je tako nekemu svojemu učencu pisal najtoplejša priporočila, čeprav je dobro vedel, da so bivši učenci živi oglas tako njegove šole kot njegovih pedagoških sposobnosti; dobro izobražen mladenič je lahko zasedel visoke položaje v bizantinski državni upravi.

V.

Prvi zavestni poskus bizantinske države, da bi uvedla nadzor nad najvišjo stopnjo izobraževanja, sega v leto 425, ko je cesar Teodozij II (408–450) ustanovil 'Vseučilišče'

(Πανδιδακτήριον). Njegov namen je bil izobraževati mladeniče, ki bodo zasedli mesta v državni birokraciji. V Πανδιδακτήριον je bilo nastavljenih skupno enaintrideset profesorjev, večina izmed katerih je poučevala latinščino in grščino. Uživali so različne privilegije, med drugim so bili oproščeni plačevanja davkov. V zgodnjo bizantinsko dobo se je iz predhodnih stoletij ohranila vrsta drugih zasebnih institucij, ki so ponujale visoko izobraževanje. Te šole, imela so jih mesta kot Atene, Aleksandrija, Antiohija, Cezareja v Palestini in Berytos, so pogosto ponujale zelo specializirano znanje, a nobena se ni ohranila v kasnejša bizantinska stoletja. Videti je, da so bili vzroki njihovega zatona različni; včasih je šlo za razloge religiozne narave, drugič za naravne nesreče, kot je bil potres leta 551, ki je botroval koncu Pravne fakultete v mestu Berytos, še pomembnejša pa je bila izguba ozemelj in velikih urbanih središč. V sedmem stoletju so jih zasedli Arabci.

V obdobju, ki je sledilo, se je bizantinska šolska ureditev korenito preoblikovala. Stare šole so zatonile in 'srednješolski profesor' (γραμματικός) je prevzel nase breme vsega, kar je presegalo najosnovnejše izobraževanje. Od tega časa dalje je bil vse do padca Konstantinopla vsak poseg države v visoko izobraževanje kratkotrajne narave. Tako šoli v Magnauri, ki jo je ustanovil cesar Bardas (855), ni bilo usojeno dolgo življenje. Sredi desetega stoletja jo je na različne načine podpiral in jo reorganiziral cesar Konstantin VII Porfirogenet, a po njegovi smrti ponovno izgine iz zgodovinskih zapisov. V času cesarja Konstantina IX Monomaha sta bili ustanovljeni dve novi visokošolski instituciji (najbrž leta 1047), in sicer 'Pravna šola' (Διδασκαλείον τῶν νόμων), ki je delovala v samostanu svetega Georgija v Mangani in jo je vodil Joannes Ksifilin, učeni sodnik in kasnejši patriarh, in 'Filozofska šola' pod vodstvom Mihaela Psela. Slednjemu je bil dodeljen nov uradni naziv 'konzul filozofov' (ὑπατος τῶν φιλοσόφων).

Nekaj let kasneje se je po obsodbi Pselovega najboljšega učenca, platonista Joannesa Itala (1082), položaj spremenil, in na področju visokega izobraževanja je vidnejšo vlogo dobila cerkev. In medtem ko je razprava o vlogi in celo obstoju Patriarhatske šole še vedno odprta, je dvanajstero profesorskih mest, o katerih kadrovske zasedbi je odločal patriarh in so vključevala tri mesta bibličnih učiteljev, in sicer učitelja *Knjige psalmov*, *Pisem* in *Evangelijev* (slednji je bil znan tudi kot οἰκουμηνικός διδάσκαλος), znamenje odločilne vloge, ki jo je na področju visokega šolstva igral patriarhat. Sodeč po idiličnem opisu šole Svetih Apostolov, ki nam ga je zapustil Nikolaos Mesarites, je posvetno šolstvo cvetelo in podpiral ga je dvor.

Po letu 1204 in do konca Cesarstva so podatki o visokem šolstvu v Bizancu pomanjkljivi in nejasni. Cerkev je najbrž ohranila osnovno infrastrukturo; izpričano je, da so izobraževanje na višji stopnji nudile nekatere zasebne šole, kakršna je bila znamenita šola Maksima Planuda s konca trinajstega stoletja. A nič ne kaže, da bi bili nameni in struktura katere izmed njih enaki velikim nosilcem izobrazbe iz prejšnjih stoletij.

VI.

Ob koncu bi rekel, da je z vidika učnega programa bizantinska šola kot institucija skozi vso zgodovino cesarstva s tako rekoč religiozno vnemo ohranjala navezavo na grško-rimsko intelektualno dediščino, a da se je hkrati izkazala za izjemno prožno, ko se je bilo treba v teku stoletij prilagajati novim okoliščinam. Nespremenljivi učni program ni v ničemer zaustavljaj inovativnosti in vneme, s katero so učitelji sprejemali nove učbenike, pripravljali kritične izdaje klasičnih piscev in razvijali nove učne metode (shedografija).

Pereče vprašanje je stopnja pismenosti v Bizancu, medtem ko ostaja podoba profesorja – odgovornega za provincialno srednjo šolo in tako zelo drugačnega od osebnosti, kakršne so bili Pselos, Evstatij iz Soluna, Nikefor Blemides ali Planudes, vsi prav tako profesorji – nekako zamegljena. Sam sem mnenja, da bodo študije, katerih cilj bo osvetliti to zadnje vprašanje, prispevale k boljšemu razumevanju delovanja bizantinske šole in pomagale anonimnemu profesorju stopiti iz sence svojih kolegov; medtem ko so se slednji udeleževali na širokem spektru področij, je prvi živel izključno od sadov svojega učiteljskega dela.

Prevod Jerneja Kavčič

BIBLIOGRAFIJA

- Antonopoulou, Theodora. »The orthographical kanons of Nicetas of Heraclea.« *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 53 (2003): 171–85.
- Beaucamp, Joëlle. »Le philosophe et le joueur: la date de la 'fermeture' de l'école d'Athènes.« *Travaux et Mémoires* 14 (2002): 21–35.
- Browning, Robert. »The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century.« *Byzantion* 32 (1962): 167–201 in 33 (1963): 11–40.
- . »Literacy in the Byzantine world.« *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1978): 39–54.
- Cacouros, Michel in Marie-Hélène Congourdeau, ur. *Philosophie et sciences à Byzance de 1204 à 1453*. Orientalia Lovaniensia Analecta 146. Louvain: Peeters, 2006.
- Cavalo, Guglielmo. *Lire à Byzance*. Pariz: Les Belles Letres, 2006.
- . »Alfabetismi e lettura a Bisanzio.« V: *Lire et écrire à Byzance*, ur. Brigitte Mondrain, 97–109. Pariz: Association des Amis du Centre d'histoire et du civilisation de Byzance, 2006.
- Constantinides, C. N. *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204–ca. 1310)*. Nikozija: Cyprus Research Centre, 1982.
- . »Teachers and students of rhetoric in the late Byzantine period.« V: *Rhetoric in Byzantium*, ur. Elisabeth Jeffreys, 39–53. Aldershot: Ashgate, 2003.

- Criore, Raffaella. *Gymnastics of the Mind: Greek education in Hellenistic and Roman Egypt*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- . *The School of Libanius in Late Antique Antioch*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Dedra, Tomasz et al., ur. *Alexandria. Auditoria of Kom el-Dikka and Late Antique Education*. Varšava: David Brown Book Company, 2007.
- Easterling, Patricia, E. »Sophocles and the Byzantine student.« V: *Porphrogenita. Essays on the history and literature of Byzantium and the Latin West in honour of Julian Chrysostomides*, ur. Charalambos Dendrinos et al., 319–34. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Evangelatou-Notara, Florentia. »Βυζαντινοί γραφείς κωδικών και ἑγγραματοσύνη. Διαπιστώσεις και συγκρίσεις, 13^{ος} αιώνας.« V: *Κλητόριον εις μνήμην Νίκου Οικονομίδη*, ur. Florentia Evangelatou-Notara in Triantafyllitsa Maniati-Kokkini, 81–110. Atene: Εργαστήριο Ψηφιακής Αποτύπωσης Δημοτικού και Ιδιωτικού Βίου των Βυζαντινών, 2005.
- Flusin, B. »Un lettré byzantin au XIIe siècle: Jean Mesarités.« V: *Lire et écrire à Byzance*, ur. Brigitte Mondrain, 67–83. Pariz: Association des Amis du Centre d'histoire et du civilisation de Byzance, 2006.
- Fournet, Jean-Luc. »L'enseignement des belles lettres dans l'Alexandrie antique tardive.« V: *Alexandria. Auditoria of Kom el-Dikka and Late Antique Education*, ur. Tomasz Dedra et al., 97–112. Varšava: David Brown Book Company, 2007.
- Froschauer, Harald. »Griechische und koptische Schulübungen aus dem byzantinischen und früh-arabischen Ägypten.« *Mitteilungen zur christlichen Archäologie* 11 (2005): 87–102.
- Hunger, Herbert. *Schreiben und Lesen in Byzanz. Die byzantinische Buchkultur*. München: C. H. Beck, 1989.
- Kalogeras, Nikolaos. *Byzantine Childhood Education and its Social Role from the Sixth Century until the End of Iconoclasm*. Doktorska disertacija. University of Chicago, 2000.
- Kaster, Robert A. *Guardians of Language: the grammarian and society in late antiquity*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1988.
- Kotzabassi, Sofia. *Die handschriftliche Überlieferung der rhetorischen und hagiographischen Werke des Gregor von Zypern*. Wiesbaden: L. Reichert, 1998.
- Kustas, George L. *Studies in Byzantine Rhetoric*. Solun: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1973.
- Lemerle, Pierre. *Le premier humanisme byzantin*. Pariz: Presses Universitaires de France, 1971.
- . *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*. Pariz: Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1977.
- Loukaki, Marina. »Remarques sur le corps de douze didascales au XIIe siècle.« V: *Eupsychia. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, ur. Mel Ahrweiler, 427–438. Pariz: Publications de la Sorbonne, 1998.

- . *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin*. Pariz: Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, 2005.
- . »Le Samedi de Lazare et les éloges annuels du Patriarche de Constantinople.« V: *Κλητόριον εις μνήμην Νίκου Οικονομίδη*, ur. Florentia Evangelatou-Notara in Triantafyllitsa Maniati-Kokkini, 327–346. Atene: Εργαστήριο Ψηφιακής Αποτύπωσης Δημοτικού και Ιδιωτικού Βίου των Βυζαντινών, 2005.
- Magdalino, Paul. *The Empire of Manuel I Komnenos 1143–1180*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- . *L'Orthodoxie des astrologues. La science entre le dogme et la divination à Byzance (VIIe–XIVe siècle)*. Pariz: Lethielleux, 2006.
- Markopoulos, Athanasios, izd. *Anonymi professoris epistulae*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 37. Berlin in New York: Walter de Gruyter, 2000.
- . »Βυζαντινή εκπαίδευση και οικουμενικότητα.« V: *Byzantium as Oecumene*, ur. Evangelos Chrysos, 183–200. Atene: National Research Foundation, 2005.
- . »De la structure de l'école byzantine. Le maître, les livres et le processus éducatif.« V: *Lire et écrire à Byzance*, ur. Brigitte Mondrain 85–96. Pariz: Association des Amis du Centre d'histoire et du civilisation de Byzance, 2006.
- Mergiali-Falangas, Sofia. »L'école Saint-Paul de l'orphelinat à Constantinople: bref aperçu sur son statut et son histoire.« *Revue des Études Byzantines* 49 (1991): 237–46.
- Mergiali, Sofia. *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261–1453)*. Atene: Εταιρεία των Φίλων του Λαού, 1996.
- Moffatt, Ann. »Schooling in the iconoclast centuries.« V: *Iconoclasm*, ur. Anthony Bryer in Judith Herrin, 85–92. Birmingham: Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham, 1977.
- . »Early Byzantine school curricula and a liberal education.« V: *Byzance et les Slaves. Mélanges Ivan Dujčev*, 275–88. Pariz: Association des amis des études archéologiques des mondes byzantino-slaves et du christianisme oriental, 1979.
- Mondrain, Brigitte. »Jean Argyropoulos professeur à Constantinople et ses auditeurs médecins, d'Andronic Éparque à Démétrios Angelos.« V: *Polypleuros Nous. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, ur. Cordula Scholz et al., 223–50. München: Saur, 2000.
- , ur. *Lire et écrire à Byzance*. Pariz: Association des Amis du Centre d'histoire et du civilisation de Byzance, 2006.
- Oikonomides, Nicolas. »Mount Athos: Levels of Literacy.« *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988): 167–78.
- . »Literacy in thirteenth-century Byzantium.« V: *To Hellenikon: Studies in honor of Speros Vryonis, Jr.*, ur. Stephen Reinert et al., 253–65. New Rochelle – New York: Aristide D. Caratzas, 1993.
- Panayotidi, Maria. »Οι γραμματικές γνώσεις των ζωγράφων. Ένα παράδειγμα σχετικού προβληματισμού από τη Μάνη.« *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 24 (2003): 185–94.
- Pérez Martin, I. *El patriarca Gregorio de Chipre (ca. 1240–1290) y la transmisión*

- de los textos clasicos en Bizancio*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1996.
- Polemis, Ioannis D. »Προβλήματα της βυζαντινής σχεδोगραφίας.« *Hellenika* 45 (1995): 277–302.
- . »Philologische und historische Probleme in der schedographischen Sammlung des *Codex Marcianus* gr. XI, 31.« *Byzantion* 67 (1997): 252–63.
- Robins, Robert Henry. *The Byzantine Grammarians: their place in history*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1993.
- Schneider, Jean. *Les traités orthographiques grecs antiques et byzantins*. Turnhout: Brepols, 1999.
- Schouler, Bernard. »La définition de la rhétorique dans l'enseignement byzantin.« *Byzantion* 65 (1995): 136–75.
- Speck, Paul. *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel. Präzisierungen zur Frage des höheren Schulwesens in Byzanz im 9. und 10. Jahrhundert*. München: Beck, 1974.
- Vassis, Ioannis. »Graeca sunt non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodromos.« *Byzantinische Zeitschrift* 86–87 (1993–1994): 1–19.
- . »Των νέων φιλολόγων παλαιίσματα.« *Hellenika* 52 (2002): 37–68.
- Watts, Edward J. *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. Berkeley: University of California Press, 2006.
- Wilson, Nigel Guy, izd. *St Basil on the Value of Greek Literature*. London: Duckworth, 1975.
- Wolska-Conus, Wanda. »Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque.« *Travaux et Mémoires* 6 (1976): 223–43.
- . »L'école de droit et l'enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos.« *Travaux et Mémoires* 7 (1979): 1–107.

PROBLEMS OF BYZANTINE EDUCATION

Summary

Education in Byzantium was a matter of individual choice. The Byzantine Empire never imposed statutory school attendance or compulsory education on its subjects. Education was always open to those who desired it and had the means to pay for it. And while the state was fully aware that its functionaries had need of at least a rudimentary schooling, education in itself was never a prerequisite for holding an imperial post. On the other hand, education was a highly regarded element in anyone's make-up if acquired. It was especially esteemed in the holders of high offices. The school retained a close link with Byzantium's Graeco-Roman intellectual heritage throughout the history of the Empire, but it also proved impressively flexible in adapting to circumstances over the centuries.